

Rocznik Sławistyczny, t. LXXI, 2022

ISSN 0080-3588

DOI: 10.24425/rslaw.2022.142748

Leszek Bednarczuk*

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
Kraków

Z historii etymologii polskiej i słowiańskiej

Każdy badacz etymologii polskiej przy objaśnianiu pochodzenia wyrazów rodzimych musi odwoływać się do innych języków słowiańskich, a przystępując do pisania słownika, posiadać już pewien dorobek naukowy w zakresie etymologii polskiej i słowiańskiej. Oba te warunki spełniał w zupełności profesor Wiesław Boryś, uczeń i najbliższy współpracownik profesora Franciszka Sławskiego, twórcy naukowej etymologii polskiej. Z kolei etymolog słowiański przy rekonstrukcji form prasłowiańskich musi sięgać do epoki praindoeuropejskiej, tzn. do odpowiednich słowników etymologiczno-porównawczych, a więc J. Pokornego (1949–1969), a w przypadku zwolenników teorii laryngalnych do nowszych leksykonów H. Rixa (1998), D.S. Wodtko, B. Irslinger, C. Schneider (2008), G. Dunkela (2014) i kilku innych.

Twórcą etymologii słowiańskiej był Franciszek Miklosich, którego słownik etymologiczny (1886) mimo już dziś znaczenia historycznego, zawiera cenne pomysły, zwłaszcza nawiązania bałkanistyczne. Miał go zastąpić w pełni naukowy jak na swoje czasy, ale nieukończony słownik E. Bernekera (1908–1913, *A-morъ*), który uprzedził zamiary A. Meilleta (1902–1905) i J. Rozwadowskiego (1909) w tym zakresie.

---

* Leszek Bednarczuk, Full Professor Emeritus, Pedagogical University of Krakow, Kraków, Poland.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9722-6916>.e-mail: rocz.slawist@uwr.edu.pl.

Następnym wydarzeniem stał się słownik A. Brücknera (1927), który dzięki swej kompetencji slawistycznej i lituanistycznej, znajomości literatury staropolskiej, a przy tym jasności wykładu – napisał w ciągu kilku końcowych lat swego życia bezcenne, a zarazem przystępne kompendium etymologii polskiej. Pośpiech w pisaniu i pomysłowość badawcza, ale też lekceważenie faktów gwarowych i objaśnień innych badaczy, spowodowały ostrą krytykę językoznawców polskich, co doprowadziło do utracenia Jego doktoratu honoris causa na Uniwersytecie Jagiellońskim. Do dziś jest to jednak niezastąpione opracowanie etymologiczne dla szerszej publiczności.

Swoistą formą rekompensaty naukowej stał się powstający z inspiracji Kazimierza Nitscha rozpoczęty w 1952 roku słownik Franciszka Sławskiego, adresowany do członków Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. Ale po ukazaniu się pierwszego zeszytu (A-C) pod wpływem entuzjastycznych, a zarazem krytycznych opinii recenzentów, głównie cennych uzupełnieniach etnografa K. Moszyńskiego (1952–1959), stał się wkrótce w pełni naukowym dziełem – bogactwo materiału, interpretacje słowotwórcze, referowanie stanu badań, a przede wszystkim wykorzystanie objaśnień etymologicznych rosyjskiego słownika etymologicznego M. Vasmera (1950–1958) i litewskiego E. Fraenkla (1955–1965). Rozrastający się przy kolejnych literach słownik doprowadził Sławski do końca litery *L*, kierując w międzyczasie (1974–2001) pracami nad *Słownikiem prasłowiańskim*, do końca litery *G*. Konkurencyjny słownik O. Trubačova (1974–, obecnie litera *P*) mimo bogactwa materiału gwarowego budzi poważne wątpliwości co do rekonstrukcji prasłowiańskich i pomysłów etymologicznych.

W 2000 roku ukazały się dwa tomy *Etymologicznego słownika języka polskiego* prof. Andrzeja Bańkowskiego (A-P; + hasła na R przygotowane do druku przez A. Królikowskiego, 2014), którego trudne do zaakceptowania komentarze (nie tylko etymologiczne) wywołały napastliwą krytykę głównie niejęzykoznawców, co przerwało dalszy druk słownika. Oryginalnym wkładem autora jest dokumentacja historyczna, gwarowa i onomastyczna oraz oryginalne pomysły etymologiczne, a przede wszystkim przewidywany rozmiar (tomy I–II liczą w sumie 1850 stron, ok. 15 000 haseł).

Jedynym ukończonym, w pełni naukowym, kompendium etymologicznym języka polskiego jest wydany w 2005 roku słownik prof. Wiesława Borysia, który przez większość swego życia naukowego był związany z Pracownią Języka Prasłowiańskiego Instytutu Slawistyki w Krakowie, a od 1976 roku kierował pracami nad *Słownikiem prasłowiańskim*. We wszystkich wydanych drukiem tomach (A-G, I–VIII, 1974–2001) odcisnął swoje naukowe piętno, a wypracowaną tu metodologię badawczą wykorzystał w swoim *Słowniku etymologicznym języka polskiego* (Kraków 2005). Przez zastosowanie analizy słowotwórczej i słowiańskiej geografii lingwistycznej odkrył pierwotną motywację morfo-semantyczną szeregu polskich wyrazów, ustalał ich chronologię i rozwój znaczeniowy, wskazywał na

odpowiedniki słowiańskie, a przy zapożyczeniach ich pochodzenie. W ten sposób objaśnił w sposób naukowy pochodzenie współczesnego polskiego słownictwa, zwłaszcza wyrazów odziedziczonych z epoki prasłowiańskiej, innowacji historycznych polszczyzny, starszych zapożyczeń i nieznanymi w języku literackim form gwarowych. We współpracy z prof. Hanną Popowską-Taborską opracował jedyny słowiański etymologiczny słownik gwarowy, jakim się stał wielotomowy *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* (Warszawa 1994–2010, t. 1–6).

W 2008 roku w oparciu o wszystkie dotychczasowe polskie słowniki etymologiczne i historyczne ukazało się obszerne opracowanie prof. Krystyny Długosz-Kurczabowej; nie zawiera ono jednak własnych objaśnień etymologicznych. W 2017 roku wyszedł drukiem (także w wersji elektronicznej) *Polski słownik etymologiczny* profesora Witolda Mańczaka, oparty wprawdzie materiałowo na słowniku Borysia, ale zawierający nowe etymologie wykorzystujące jego teorię nieregularnego rozwoju fonetycznego. Niezależne od ich oceny na uznanie zasługują objaśnienia zapożyczeń z języków obcych oraz odpowiedniki indoeuropejskie. Trzeba jeszcze wspomnieć o dociekliwej analizie odziedziczonych z epoki indoeuropejskiej rzeczowników staropolskich dr Katarzyny Jasińskiej (2021), która odwołuje się do prapostaci “laryngalnych”. Wcześniej rekonstrukcje laryngalne wprowadził w swoim słowniku prasłowiańskim G. Derksen (2008), a przed nim w litewskim prof. Wojciech Smoczyński (2007, wersja angielska 2016). Obecnie uwzględniają je liczni autorzy syntez etymologicznych innych języków indoeuropejskich.

Zastanówmy się z kolei nad rodzajami opracowań etymologicznych. Najpowszechniejsze są słowniki alfabetyczne: wyrazowe lub gniazdowe według rodzin słowotwórczych (np. Pokorny 1949–1969), lub w obrębie części mowy (np. Rix 1998). Rzadsze są etymologiczne słowniki semantyczne (synonimiczne, np. Buck 1949), lub encyklopedie kultury (np. Mallory/Adams 1997). Jeżeli idzie o zakres słownika, mogą one dotyczyć całej historii danego języka (np. Długosz-Kurczabowa 2008), dialektu (np. Boryś, Popowska-Taborska 1994–2006) lub epoki (np. Jasińska 2021). Co się tyczy rozmiarów, to mogą być to wielotomowe tezaury, dążące do uchwycenia całości słownictwa (np. Wartburg 1922–1972), kilkutomowe, obejmujące większość słownictwa (15–20 tys. haseł, np. Vasmer 1950–1958), jednotomowe (500–1000 haseł, podstawowy zasób słownictwa, np. Boryś 2005). Mogą to być również słowniki specjalistyczne, np. wyrazów obcych, nazw roślin, terminologii językoznawczej oraz różnego rodzaju encyklopedie jakiejś dziedziny wiedzy. Dziś wszystkie one posiadają swoje wersje elektroniczne, które w przyszłości zastąpią publikacje papierowe. Sumując, jedynym ukończonym i w pełni naukowym kompendium etymologicznym języka polskiego jest słownik Profesora Borysia (2005), a jego gwarowym uzupełnieniem opracowany wraz z prof. Hanną Popowską-Taborską *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* (1994–2006).

Na zakończenie chciałbym zaproponować kolejnemu pokoleniu etymologów polskich kontynuację dotychczas nieukończonych słowników etymologicznych i odważne podjęcie nowych prac z tej najciekawszej dziedziny językoznawstwa:

1. Franciszek Sławski – wersja elektroniczna i kontynuacja słownika.
2. Słownik prasłowiański – wersja elektroniczna i kontynuacja.
3. Wiesław Boryś – wersja elektroniczna (i ewentualny aneks nieuwzględnionych haseł).
4. Witold Mańczak – wersja angielska.
5. Semantyczny słownik etymologiczny języka polskiego (wg pól znaczeniowych).

Literatura

A. Słowniki etymologiczne

- Bańkowski A., 2002, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.
- Bańkowski A., 2014, *Etymologiczny słownik mowy polskiej*, t. 3, cz. 1: R, red. nauk. A. Królikowski, Częstochowa.
- Benveniste É., 1969, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, Vol. 1–2, Paris.
- Berneker E., 1908–1913, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Boryś W., Popowska-Taborska H., 1994–2006, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, Warszawa (wersja elektroniczna: <https://rcin.org.pl/dlibra/results?q=Słownik+etymologiczny+kaszubszczyzny&action=SimpleSearchAction&type=-6&p=0>).
- Brückner A., 1927, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Buck C.D., 1949, *A dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages*, Chicago.
- Derksen R., 2008, *Etymological dictionary of the Slavic inherited lexicon*, Leiden; Boston.
- Długosz-Kurczabowa K., 2008, *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Warszawa.
- Dunkel G.E., 2014, *Lexikon der indogermanischen Partikeln und Pronominalstämme*, Bd. 1–2, Heidelberg.
- Fraenkel E., 1955–1965, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- Gamkrelidze T., Ivanov V., 1984, *Indoyevropejskiy yazyk i indoyevropeysy*, Vol. 2: *Semanticheskiy slovar' obshcheindoyevropejskogo yazyka i rekonstrukciya indoyevropeyskoy protokul'tury*, Tbilisi. [= Гамаркелидзе Т., Иванов В., 1984, *Индоевропейский язык и индоевропейцы*, т. 2: *Семантический словарь общиндоевропейского языка и реконструкция индоевропейской протокультуры*, Тбилиси].

- Jasińska K., 2021, *Dziedzictwo indoeuropejskie w staropolszczyźnie. Rzeczownik*, Kraków.
- Mallory/Adams 1997 = Mallory J.P., Adams D.Q., 1997, *Encyclopedia of Indo-European culture*, London ; Chicago.
- Mańczak W., 2017, *Polski słownik etymologiczny*, Kraków (wersja elektroniczna na CD dołączona do książki).
- Miklosich F., 1886, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprache*, Wien.
- Pokorny J., 1949–1969, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. 1–2, Bern (wersja elektroniczna niemiecko-angielska zeskanowana przez G. Starostina: <https://indo-european.info/pokorny-etymological-dictionary/whnjs.htm>).
- Rix H., 1998, *Lexicon der indogermanischen Verben*, Wiesbaden.
- Sławski F., 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Kraków.
- Sławski F., (red.), 1974–2001, *Słownik prasłowiański*, t. 1–8, Kraków.
- Smoczyński W., 2007, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno.
- Smoczyński W., 2016, *Lithuanian Etymological Dictionary*, Vol. 1–5, Frankfurt.
- Trubačov 1974–, = Trubachev O.N., 1974–, *Etimologičeskij slovar' slavyanskikh yazykov. Praslawyvasnkiy leksičeskij fond*, Moskwa. [= Трубачев О.Н., 1974–, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, Москва].
- Vasmer M., 1950–1958, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. 1–3, Heidelberg.
- Vasmer M., 1964–1973, *Etimologičeskij slovar' ruskogo yazyka*, т. 1–4, perevod i dopolneniya O.N. Trubachev, Moskva. [= Фасмер М., 1964–1973, *Этимологический словарь русского языка*, т. 1–4, перевод и дополнения О.Н. Трубачев, Москва].
- Wartburg von W., 1922–1972, *Französisches etymologisches Wörterbuch*, Bonn.
- Wodtke D.S., Irslinger B., Schneider C., 2008, *Nomina im indogermanischen Lexikon*, Heidelberg.

B. Inne prace

- Bednarczuk L., 1989, *Etymologia i słowniki etymologiczne*, „Język Polski”, rocz. 69, s. 28–33.
- Bednarczuk L., 2002, *Etymologia Profesora Sławskiego*, [w:] *Dzieje Słowian w świetle leksyki*, red. J. Rusek, W. Boryś, L. Bednarczuk, Kraków, s. 29–35.
- Jakubowicz M., 2017, *Drogi słów na przestrzeni wieków. Zarys słownika motywacji semantycznych na materiale przymiotników słowiańskich odziedziczonych z prasłowiańszczyzny*, Warszawa.
- Meillet A., 1902–1905, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, part. 1–2, Paris.
- Moszyński K., 1952–1959, *Uwagi do 1.-6. zeszytu Słownika etymologicznego Fr. Sławskiego*, „Język Polski”, rocz. 32 (1952), s. 193–202; rocz. 33 (1953), s. 345–367; rocz. 35 (1955), s. 112–135; rocz. 36 (1956), s. 109–116, 196–205; rocz. 37 (1957), s. 292–299; rocz. 39 (1959), s. 1–8.
- Pisani V., 1947, *L'etimologia: Storia – questioni – metodo*, Milano.

Rozwadowski J., (rec.), 1909, Berneker E., 1908– „Rocznik Slawistyczny”, t. 2, s. 71–112.

Schmidt R., (red.), 1977, *Etymologie*, Darmstadt.

Sławski F., 2011, *Słowotwórstwo, słownictwo i etymologia słowiańska*, Kraków.

Summary

On the history of Polish and Slavic etymological studies

The article presents in a sketch of the history and the state of research of Polish etymological studies from Aleksander Brückner to Wiesław Boryś on the Slavic and Indo-European background. The paper also discusses the different types of etymological dictionaries and suggests the directions of further research.

Keywords: etymological dictionaries, laryngeals, reconstructions.